

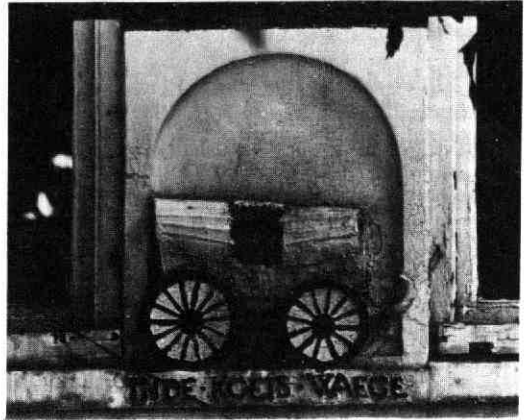
zijn balklaag met gotische sleutelstukken, en de eiken kap met zes paar krommers en korbelen. In de 18de eeuw is de gevel als lijstgevel opgetrokken. Het geheel is vrij uniek als middeleeuws eenlaags huis met nog zoveel originele onderdelen.

Een boerderij-achtig pand is het om de hoek gelegen Hoenderstraat 10-12, dat vermoedelijk in opzet 16de eeuws is (kloostermoppen) met een 18de eeuwse verhoging. Oorspronkelijk balkwerk is nog aanwezig. Door de hoge kap (met vóór wolfeind) is het geheel erg markant.

Uit de 17de eeuw stammen Leidsche Veer 19, 31 en 35. Nummer 19 bewaart uit die tijd zijn zadeldak, balkwerk en een (nu dichtgezet) kruisvenster in de achtergevel. De mooi gedetailleerde neo-rennaissance-voorgevel dateert van ongeveer 1875.

Leidsche Veer 31 bewaart uit de 17de eeuw (of eerder) nog zijn kapconstructie met krommers (schilddak). Aan de achterzijde heeft het pand een kelder en opkamer. De huidige voorgevel stamt uit het midden van de vorige eeuw en heeft een rijke detaillering in de raam- en deuromlijstingen en kroonlijst. Nummer 35 heeft een zadeldak met vóór een wolfeind.

Leidsche Veer 27 is 18de eeuws in zijn huidige opzet, maar de zijmuren zijn nog gedeeltelijk middeleeuws. De voorgevel (± 1880) heeft een oudere gevelsteen *in de Koetswaege* die goed verzorgd is: de wagen is enigszins in perspectief weergegeven en de huif is gedeeltelijk uitgehold! Ligt hier een taak voor ons Geveltekenfonds?

Gevelsteen op no. 27. Foto: Jean Penders.

Tot slot het hoekpand Leidsche Veer 17 - Hoenderstraat 2, Café Daalhuisen. Het gebouw in Amsterdamse-schoolstijl heeft goede details in het metselwerk zoals de hoekoplossingen en de deuren, ramen kap en zelfs interieur zijn nog origineel.

Jean Penders

¹⁾ Rapport „Cityschil“ is verkrijgbaar Achter Clarenburg 2, Utrecht.

Klantenwerving per advertentie omstreeks 1800

Een belangrijke bron van informatie over het verleden, zo mag men de oude kranten die in bibliotheken en archieven meterslang een sta-in-de-weg zijn wel noemen. Wie bijvoorbeeld de Utrechtsche Courant van omstreeks 1800 doorbladert komt van alles over die tijd te weten, ook wat betreft de kranten zelf en de opvattingen die men er op na hield omtrent de voorlichtende functie ervan. De advertenties vertellen ook het een en ander over de Utrechtse en de dingen waar ze behoefte aan hadden. Maar eerst moet de vraag worden beantwoord, om welke Utrechtse het ging.

Het jaarabonnement op de krant kostte f 5,50. Dat lijkt weinig, maar omdat zeer velen met ongeveer evenveel geld een hele week moesten zien rond te komen zullen er maar betrekkelijk weinig mensen zich de weelde van een abonnement hebben kunnen permitteren. Het gaat dus om de laat ik maar zeggen wat beter gesitueerde Utrechtse; de armsten konden niet eens lezen en de meesten uit de arbeidende stand

konden geen krant betalen. Die kregen hun nieuws wel op straat, in de winkels of de kroeg. Oud nieuws, opgeblazen met de fantasie van veel vertellers waarschijnlijk. Of ze probeerden een oude krant te pakken te krijgen, van hun baas bijvoorbeeld als ze iets bijzonders te weten wilden komen. Daarom stonden er ook personeelsadvertenties in de krant.

Nieuws- en Advertentieblad

De Utrechtsche Courant was een nieuws- en advertentieblad, meestal twee kantjes groot en drie à vier keer per week verschijnend. Het nieuws vulde in het algemeen de helft van de krant; soms was er zoveel, dat er advertenties werden weggelaten. Soms kon niet eens de hele krant worden gevuld en bleef een groot deel onbedrukt. Aan plaatjes om de overgebleven ruimte mee te vullen dacht men niet. Nee, alleen tekst, in kleine lettertjes, op grauw papier, vol gezwollen proklamaties en vreemde woorden. Geen blad dus, dat de gewone man voor zijn ontspanning ter

hand nam, wel de volhardende lezer die informatie wilde verwerven.

Op de achterkant en in de marge stonden de advertenties; van alles door elkaar en vaak meer dan de helft van de krant vullend. Zij laten zien wat de lezers aan extra zaken nodig hadden. Want voor de gewone bevoorrading ging men naar de bekende winkeliers, de markt, de kermis ofwel men liet zich door de rondtrekkende marskramers helpen. Maar het ongewone, het buitenkansje werd per advertentie meegedeeld. Misschien trouwens ook wel door de stadsomroeper, maar dat kan nu niet meer worden nagespoord.

Die advertenties zagen er heel anders uit dan wij gewend zijn. Dat kan komen doordat de techniek nog niet ver genoeg ontwikkeld was. Maar ook om andere redenen ontbraken de schreeuwerige en schetterende aankondigingen, waarin tegenwoordig het gewone of overbodige wordt voorgeschoteld als een begerenswaardige schat. Ik noem een paar van die redenen. Er was niet zo'n felle concurrentie, niet zo'n uitgebreid assortiment; misschien remden oude gilde-ideeën de behoefte aan concurrerende verkoop wat af. Er was ook niet zo'n behoefte aan opvallend adverteren, omdat de lezers hun krant wel helemaal gespeld zullen hebben. Radio en T.V. waren er nog niet, zodat men tijd had om alles te lezen. Daarom werden er ook zoveel boeken per advertentie aangekondigd. Aan elkaar verdringen en overschreeuwen hadden de meeste kooplieden buiten de markt nog geen behoefte. Misschien ook vonden ze dat niet deftig.

De advertentiepagina zag er dan ook even saai uit als de rest van de krant. Te vergelijken met de rijen kleine advertenties waarin tegenwoordig nog oude fornuizen en maar één keer gebruikte kampeertenten te koop worden aangeboden. Zonder bloterige juffrouwen die stralend en uitdagend het tweedehands kinderfietsje aan staan te prijzen. Gewoon een mededeling: meneer A. zoekt dit, biedt dat aan. Zoals ook de kleine buurtwinkelier doet. En dat is precies de sfeer van de meeste middenstandsbedrijven rond 1800: geen dagelijks geschetter nodig, want de klanten kwamen toch wel.

Konkurrerende advertenties

En toch, er waren mensen die het bijzondere dat zij aan te bieden hadden met wat meer overtuigingskracht onder de aandacht van de lezers wilden brengen dan hun collega's deden. Ze konden dat doen door op de grote kwaliteiten te wijzen: *volgens kenners van uitstekende smaak* schreven ze dan, of ze prezen hun artikel aan als uitstekend geschenk met de jaarwisseling of voor sinterklaas. Men kon ook proberen door opvallende tekenjes in het oog te vallen. Sterretjes voor de tekst bijv. of groepjes andere aandachttrekkers:

■ ■ ; ○○○ ; $\begin{pmatrix} x \\ x \end{pmatrix}$; $\begin{pmatrix} x \\ x \end{pmatrix}$; $\begin{matrix} + & + \\ + & + \\ + & + \end{matrix}$; $\begin{matrix} + & + & + \\ + & + & + \\ + & + & + \end{matrix}$; N.B. N.B. N.B. enz.

Allemaal heel klein, maar in de grauwe krant van toen

best opvallend. Ook maakte men graag gebruik van hoofdletters, maar dat deed iedereen, zodat krachtiger middelen nodig waren. Vooral de verkopers van Almanaks moesten wat opvallends verzinnen. In dat artikel was nogal wat concurrentie en het verouderde snel, net als onze agenda's. Om niet met een onverkoopte voorraad van dat seizoens-artikel te blijven zitten werden advertenties geplaatst, met lokkende opschriften. *HA! HA! REPJE! REPJE! LIEFHEBBERS VAN LAGGEN*. En dan de opmerking dat er nog maar een paar te koop waren, zoals in een echte advertentie moet worden verteld. *VOOR LIEFHEBBERS VAN LACHEN! LOOP! LOOP! EN KOOP! Nog een klein partijtje is er te bekomen . . .* Zo lokte men klanten, als op de markt.

Ik vermoed, dat de talrijke verontwaardigde mededelingen dat er over iemand werd geroddeld ook advertenties waren, dus een wervende bedoeling hadden. Deze bijvoorbeeld: *Nadien JOHANNES RAS, Gosewinusz, Koopman in Inlandsche Waaren, alhier, ter ooren gekomen is, dat men heeft kunnen goedvinden, tegen alle waarheid aan, te verspreiden; dat hy onder voorwendzel van niets anders dan Inlandsche Waaren te verkopen, ook vreemde en NB. wel bepaald Engelse Waaren verkoopt; zoo beloofd hy aan elk en een ygelyk, welke hem zal kunnen overtuigen, vreemde Waaren (hier onder moet niet begrepen worden vreemde Saay tot voering, want die zyn aan hem toegestaan te moogen verkopen) verkogt, of zelfs ook geleverd te hebben, geduurende dien tyd, in dewelke hy zig vrywillig verbonden heeft om geene andere dan Inlandsche Waaren te zullen verkopen, een Premie van honderd Goude Dukaten, en wanneer binnen den tyd van vier weeken het bovengenoemde verspreiden aan hem niet bewezen is geworden, zal hy en een yder het daarvoor houden moeten, dat de verspreiders daar van geene bewyzen, hoe ook genaamd, hebben gehad, en dus voor Lasteraars en Eerroovers moeten gehouden worden; welker getal in onze tegenswoordige tyd niet gering is. - Ik heb my verplicht gevonden dit bovengemelde aan het Publiek voor te dragen, om dat myn stilzwygen voor geen Schuldbekentenis zoude gehouden worden, daar ik anders, (terwyl ik my zelven in deeze volkomen onschuldig kenne) de verspreiders van dien laster met een veragend stilzwygen had kunnen beantwoorden.¹⁾*

Men hoopte in die tijd de vervallen economie er weer boven op te helpen door uitsluitend Nederlands fabrikaat te gebruiken, vooral tegen de Engelse concurrentie die machinaal vervaardigde textiel op de markt bracht. Maar intussen lokte Gosewinusz op deze manier mensen naar zijn zo betrouwbare zaak. Zonder zijn adres te vermelden overigens: Utrecht was kennelijk met zijn ongeveer 30.000 inwoners nog klein genoeg.

Ik wil deze eerste advertentiebijdrage besluiten met twee mooie voorbeelden. U moet zich voorstellen dat ze over de hele breedte van de krant gedrukt stonden. De afbeelding van een derde advertentie is op 75% van de ware grootte, zodat u ook weet hoe breed de

De GEHEIME DER VOORDTEELING en het waar Genot DER OMHELZING.

„ Een Werk, het welk de eerle verborghheit der Natuur, welke in eenen kring van natuurlykeverfchynfelen, die door den Mensch als te gering voor zynen aandacht fchynyt befchouwt te worden, en nochtands zyne geheele opgetoogeneverruiking verdiendt, op eene Natuurkundige wyze, in een vloeielend verband van zaaken, onderhoudende voordragt. De Jongeling zal er alles invinden, wat hy veellig fchroomt te vrasgen en echter hoog noodig heeft te weteen, hier vindt hy onderricht en raad, zonder dat hy behoeft te ftaamelen of te bloofen; de Jonge Dochter, natuurlyk nog veel fchroomhariger, nog meerdereverlegen, behoeft niet langer onkundig te blyven dan zy wil eeneenkele lezing aan dit werk, zal niet bloot haare nieuwsgierigheid bevredigen, maar haar verftand met kundigheden verryken, welke zy, veelligt, anders, levenslang nooit te weteen gekomen zou zyn; voor hun welke zich in den Echt ftaat ftaan te begeven, kan het als een Gids befchouwt worden, die hun onfeilbaar tot het echte genot der liefde en al derzelver geneugens moet geleiden en in het Huwelyk een zoet doen fmaaken, aan wiens aanzynen zy anders nooit gedacht zouden hebben; voor de Jonge zwangere Vrouw, kan 't onontbeerlyk genoemd worden: voor haar bevat het alles in alles; haar legt het den toefland bloot waar in zy zich bevindt, wyft haar als met den vinger aan wat zy doen en laten moet en zegt haar, vooraf, wat haar overkomen zal; de Echte Liederen in 't gemeen, doet het hunnen ftaat uit een geheel ander en veel wysgeeriger oogpunt befchouwen, en kan hun, als 't ware, met een gelukkig gevolg, tot een Natuurkundig Wetboek des Huwelyks verftrekken. Zoo dat dit werk alles bevat, wat in ftaat is om het wentenswaardige omtrent de Fleefchlyke Vereeniging der Sexen, zoo in derzelver natuurlyk en geoorloofd gebruik, als het gevaarlyk misbruik daar van, kenbaar te maaken." Is gedrukt in gr. 8vo., en wordt voor 36 St. Uitgegeven te Groningen, by Oomkens, Spoomaker en Zuidena; te Leeuwarden, by Cahais en van Slach; te Drenther, by Karstenberg, en Brouwer; te Amftterdam, by Van der Burgh, van Es, Weege en Roos; te Utrecht, by VAN DER SCHROEFF, Wild & Altheer en Emenes; en voords alom.

Om te bewijzen dat ik het niet uit mijn duim zuig: een advertentie uit de Stichtfche Courant van 21-7-1797 no. 48

(Foto Gem Archiefdienst Utrecht)

krant was; alleen moet u niet vergeten, dat er nog een met mededelingen en advertenties volgeschreven marge van ongeveer 3 cm overdwars naast stond. Ik denk zomaar dat ze niet ongelezen zijn overgeslagen.

De VENUSZIEKTE, die door haar jammerlyke gevolgen daagelyks veele elendige voorwerpen (wij zouden zeggen „slachtoffers" t.H.) maakt, niettegenftaande haare beginzelen zeer gering kunnen wezen als een KUSCH enz., is inderdaad tot heden toe veel te onachtzaam behandeld, thans wordt daarom den tydgenoot aangeboden eene ONFEILBAARE GENEESWIJZE derzelven, zoo duidelyk beschreeven dat zy ook zonder GENEESHEER ter hand genomen kan worden. Een Werkje derhalven door middel van 't welke veele jonge Liederen te fchaamachtig om hunnen toestand te openbaaren by de gezondheid en 't leven bewaard kunnen blyven, veele behoedmiddelen tegen de befmettingen de regelen die in den ommegang met VROUWEN moeten gevolgd worden wil men zich niet bederven, JONGE VROUWEN en VRYSTERS zelve kunnen zich thans van een Handboek voorzien, het welk haar van groot nut kan wezen, de Huwelyks bedryven benevens het verwekken van de Minnelust, en het bedwingen van dezelve, wordt ten breedften verhandelt, zynde alles doorgelochten met de heilzaamfte Raadgevingen vooral aan Jonggetrouwden om SCHOONE KINDEREN te krygen.²⁾ En dat alles kon men te weteen komen voor maar 24 stuivers.

DE GEHEIMEN DER VOORDTEELING en het Waar Genot der OMHELZING. Handelende over de Manlyke teeldeel, het Manlyk Zaad; de Vrouwelyke Teeldeel; de Maandelyfche Reiniging; de Bevruchtiging; de onderscheidene ftellingen, betreffende de Voordteeling; de Zwangerheid, Geboorte, Gedrochtelyke Geboorte, Overbevruchtiging, Tweelings Geboorte en Moedervlekken; het Genot der Omhelzing; Tyd en Wys der Omhelzing; over de Gebreken, die, in het Algemeen, met opzicht tot de Voordteeling, plaats hebben; over de algemeene Middelen en Proeven, om de onvolkomene Vruchtbaarheid weg te neemen; over de naaste Gevolgen van eenen Onreinen Byslaap, beneffens de zekersten Behoedmiddelen tegen de Befmetting.³⁾ Ook niet mis voor 36 stuivers! Het zijn al-

lebei echte advertenties, hoe gebrekkig ook geformuleerd; met de eerste woorden wordt al direkt de aandacht gevangen. Er zullen best kinderen vanwege hun rode oren uit deze kranten zijn gejaagd.

Ik moet er toch nog een paar opmerkingen om kwijt. Allereerst over die Venusziekte. Utrecht was een garnizoensstad met een sterk wisselende militaire bevolking. Dus kwam er prostitutie voor. Maar ook voor de domstedelijke juffers dreigden gevaren in allerlei kleine hoekjes. Daar werd zomaar in de krant naar verwezen, wie weet extra omdat met de komst van de Franse Revolutie niet alleen groter vrijheid maar ook meer militairen in de stad waren gearriveerd. Daar moest tegen worden gewaarschuwd, ook in de betere kringen, want de armsten lazen geen krant en konden geen boek kopen. En andere opvallende zaak is de zekerheid waarmee genezing wordt beloofd. Nu waren advertenties van kwakzalvers geen zeldzaamheid en het is dus mogelijk dat dit verhaal met een korreltje zout is genomen. Bovendien vraag ik me af, hoe die fchaamachtige jongeren het in de boekwinkel te pakken hebben gekregen. Een titel wordt niet genoemd! Of zouden ze naar het boek over de Venusziekte hebben gevraagd, om zich daarna in hun kamer aan zelf dokteren over te geven? Het zal wel een boek vol breedsprakige en ingewikkelde redeneringen zijn geweest waarin misfchien nog iets meer dan wijze spreuken stond. De advertentie knoopt mooi aan bij de angst van de voor befmetting bevreemde jongeren om naar de arts te gaan. Tot slot die lessen in liefde. Zou er echt meer in hebben gestaan dan een betoog over hoe het allemaal zakelyk toeging? Zo te zien ging het ook nog over methoden om er van te genieten. Een onverwachte voorloper van de variatieboeken van de NVSH? Die zijn kennelyk nóg steeds nodig.

De Meern

P. D. 't Hart

Noten

¹⁾ Utr. Courant 7-11-1781 (N.B. 1780-1784, vierde Engelse oorlog!).

²⁾ Stichtfche Courant 23-11-1795

³⁾ Utr. Courant 5-6-1797.